

NENAD CAMBI

KULTNI KIPOVI IZ SENJA

Nenad Cambi
Zoranićeva 4/II
HR 21000 Split
Nenad.Cambi@xnet.hr

UDK: 903/904(497.5 Senj)
292.214(497.5 Senj)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2013-12-12

Grad Senj, hrvatska kultura i znanost nemjerljivo je izgubila smrću Ante Glavičića. Ovaj rad je izraz zahvalnosti za ono što je on načinio za grad, kraj i senjski muzej tijekom više desetljeća ustrajnog rada.

Nekoliko senjskih kipova su velike umjetničke vrijednosti, uz očuvane natpise, dokaz su i rasprostranjenosti nekih religija i kultova. Posebno su važne i visoke kvalitete teško oštećeni mramorni kipovi Magne Mater i još jedne božice ili personifikacije koja ne sjedi (kao Magna Mater) na tronu nego na hridini na kojoj se javlja lovna divljač i zvijeri (divlji bik, medvjed i divojarac). Stoga kip po svoj prilici ne prikazuje Magnu Mater. Ovdje se iznosi pretpostavka da je riječ o personifikaciji grada Senja kojega okružuju planine i more. Nalaz dviju skulptura u neposrednoj blizini pokazuje da su po srijedi kipovi iz jednog svetišta i da su međusobno kompatibilni i dopunjavaju jedan drugog). Mramorna glava s karakterističnom frizurom je po svoj prilici Dijana, kult koje je zasvjedočen s dva natpisa. Epitet *Diana Augusta* koji se pojavljuje na oba natpisa upućuju na već romaniziranu carskodobnu inačicu kulta koji nema izravne veze s liburnskom indigenom religijom. Lik Libera bez glave je također kulni kip koji nije umjetnički toliko vrijedan kao prethodni, ali je ikonografski zanimljiv jer je bliži autohtonij nego klasičnoj dionizijskoj predodžbi. Kult vina i vinskog uživanja je tek naznačen lozom koja se ovijava oko drva, dok plodovi u naramku nebrisa upućuju na opću simboliku plodnosti što je također veoma bliska Liberu. Kip sjedećeg Serapisa je veoma slabe kvalitete, ali je pokazatelj prisutnosti helenističko-egipatskog kulta, a vjerojatno i najlošijeg imovnog stanja onih koji su ga štovali, jer je takav kipić bio najmanje skup.

Ključne riječi: Senj, Ante Glavičić, kipovi, Magna Mater, Dijana, Liber, Serapis

Munjevitom brzinom proteklo je 10 godina od smrti Ante Glavičića. Njegova smrt bila je neočekivana i svi smo je doživjeli kao veliki gubitak, osobito za grad Senj gdje je bio svojevrsni *Genius loci*. Otišao je takoreći iz punog zdravlja i radne sposobnosti. Svima koji smo ga poznavali i cijenili bilo

je nezamislivo da ga više nećemo vidjeti. Ante Glavičić je bio pravi muzealac i uspješan terenski djelatnik koji je u Senju pokrivaio golemo povijesno razdoblje od prehistorije do suvremenog doba, a kulturološki od povijesti, arheologije do etnologije. Senjski zbornik je pod njegovim vodstvom dosegao visoku kulturnu i znanstvenu razinu koju treba održavati i razvijati. Do Glavičića Senj se, kao nekadašnje značajno središte municipalnog ranga na istočnoj obali Jadrana, nije nikada tako jasno pozicionirao na kulturnoj karti Hrvatske. Ante Glavičić je bio jedan od onih muzealaca i znanstvenika koji se trudio osigurati trajan rast Gradskog muzeja i proširenje spoznaja na širem velebitskom i podvelebitskom kraju. Moje kolegijalne i profesionalne veze s Antom datiraju još od studija u Zagrebu, gdje je on završavao, a ja započinjao. Mala sjenka nadvila se na naše odnose kad je iz Senja na tadašnji Filozofski fakultet u Zadru dolazio sin mu Miroslav. Teško se mirio s činjenicom da će se prekinuti izravni kontinuitet obitelji Glavičić u senjskom muzeju. Ali Miroslav je ispravno poželio pokročiti širim razvojnim stazama. Očito je da je načinio dobar izbor, jer je danas redovni profesor i specijalist iz epigrafike i numizmatike na Sveučilištu u Zadru, što je također važno napomenuti, nikad nije zapustio Senj u svom znanstvenom radu.¹ To je nakon stanovitog vremena i Ante prihvatio kao logičan slijed događanja. Daljnji razvoj Gradskog muzeja Senj i arheološka istraživanja u gradu i okolici donijet će zasigurno nove spoznaje i opipljive rezultate koji će nadograditi Glavičićeve temelje. Nadam se da razvojnu perspektivu jamče Glavičićevi nasljednici u Senju, a ni Miroslavov učinak nije i neće izostati.

Grad Senj (*Senia*), Glavičićeva temeljna preokupacija, bio je prevažno municipalno i carinsko središte (*publicum portorii Illyrici*) u rimskoj Dalmaciji.² Negdašnji gradski kontinuitet nastavljen je do danas, bez obzira što je grad tijekom povijesti doživljavao uspone i padove. Smještaj na moru i dobra luka, pitka voda, jedini prijevoj i veza s unutrašnjošću (Vratnik) na dugom i neprohodnom velebitskom lancu osiguravali su Seniji dvotisućljetni uspješni razvoj. Kozmopolitsko stanovništvo ostavilo je duboki trag u antičkoj religiji i kultovima. *Senia* je po svojim gradskim karakteristikama srodna, a donekle i različita od ostatka rimske provincije Dalmacije. Prežitci plastičke umjetnosti koji će biti u žarištu ovoga rada, svjedočanstvo su visoke civilizacijske razine senjskih građana koji su takve umjetnine pribavljali, unatoč visokih cijena.³

¹ To jasno svjedoči nedavno izišla knjiga M. GLAVIČIĆ, 2013.

² Općenito o Senji J. J. WILKES, 1969, 220-221; M. GLAVIČIĆ, 2013, 1-6.

³ Prosječna cijena jedne mramorne statue u rimsko carsko doba bila je oko 5000 sestercija što je peterostruko veći iznos od plaće legionara u I. st. ili četverostruko više od onoga što je vojnik zarađivao u II. st. Usp. P. SCHOLLMAYER, 2009, 27.

Umjetnine su bile roba koja se kupovala i za koju se moralo izdvajati znatna sredstva.⁴

Od te kiparske baštine najznačajniji su teško oštećeni mramorni kipovi, skromni prežitci nekada veoma razvijenog religijskog života iz poganskog doba. Posebno su važna dva kipa. Kip A pouzdano prikazuje Kibelu (*Magna Mater Deorum*) (Sl. 1).⁵ Božica je prikazana u sjedećem stavu na tronu. Sjedeći stav je prevladavajući statuarni tip među kipovima raznih božanstva, a posebno kad je riječ o kipu Magne Mater. Nažalost, dosada nije dobro obrađena tipologija tih kipova.⁶ Skulptura je odlomljena približno po sredini.⁷ Od ostalih dijelova tijela očuvana su dva veoma oštećena fragmenta torza koja pokazuju da je božica nosila tuniku (hiton) i palu (himation), dok se glava nije očuvala.⁸ Glava Magne Mater je obično prikazivana kao žena idealnih crta lica s kosom na razdjeljak koja je spuštena do ramena te krunom u obliku gradskih zidina, a glava je često pokrivena velom. Ponekad je na glavi stajao i kalathos, mistička košara, simbol obilja. Karakter oštećenja pokazuje da ona nisu slučajna nego namjerna sa ciljem da se kip onespособi za daljnju funkciju. To je posljedica kršćanske odmazde "demonima".⁹ Ikonografija božice, unatoč oštećenjima, je jasna. Božica sjedi na tronu, to je položaj koji je zapravo predstavljao kao vladaricu i zaštitnicu.¹⁰ Kraj nje su Berekintijski lavovi s rastvorenim raljama u

⁴ Način prikupljanja sredstava za takve umjetnine bio je različit. Riječ je uglavnom o sredstvima koja su prikupljali pojedinci, skupine građana (pripadnici neke religije, profesionalnih cehova ili nekih drugih društvenih grupacija), odnosno sama komuna. Međutim, bilo je slučajeva da su čak i neki bogati građani sami snosili cjelokupne troškove izrade ili obnove hramova, njihove opreme, pa čak i nabave umjetnina. Nažalost, za senjske kipove ne znamo za način nabave.

⁵ M. GLAVIČIĆ, 2013, 17-19, literatura na str. 38.

⁶ Magna Mater je prikazana kako sjedi i vozi se u četveropregu lavova (sama ili s ljubimcem Atisom) ili pak sama na tronu, a atributi su joj timpan, plitica, a do trona su jedan ili dva Berekintijska lava. Na glavi joj je gotovo redovno kruna u obliku gradskih zidina. Usp. M. J. VERMASEREN, 1977, 71-78, sl. 27, 28, 54, 55; M. J. VERMASEEREN, 1977b, T. XXXVII, XXXIX, XLIV, XLV, XLVI, XLVII itd; E. SIMON, 1990, 146-151, sl. 189, 190.

⁷ O ovome kipu usp. J. MEDINI, 1978, 732-756, tab. I-V; J. MEDINI, 1993, 3-4 (ovaj članak je posthumni prijevod članka istog autora iz ove bilješke); N. CAMBI, 1993, 33-39; N. CAMBI, 2002, 102, sl. 140; N. CAMBI, 2005, 123-124, sl. 184.

⁸ Dva fragmenta torza donosi J. MEDINI, 1978/1993, tab. II, V.

⁹ Kršćani poganske bogove ne smatraju bogovima nego demonima. Taj naziv u pogansko doba pripadao je bogovima nižeg ranga. Izraz demon tek u kršćansko doba dobija negativno značenje. Dakle, njihov stav je da su poganski bogovi stvarna bića, ali negativnog predznaka. Sve do kraja IV. st. javljaju se natpisi koji potvrđuju obavljanje taurobolija, usp. H. BOWDEN, 2010, 198-202.

¹⁰ E. SIMON, 1990, 146-147.

Sl. 1. Kip boginje *Magna Matris* ("kip A"), Gradski muzej Senj
(foto: Miroslav Glavičić)

kojima se vide zubi.¹¹ Lavovi su u sjedećem položaju s uspravljenim tijelom oslonjenim na prednje noge. Izraz glave lava je zastrašujući. Očuvan je samo onaj s božičine desne strane dok je lijevi otučen (vide se obrisi na bočnoj strani trona).¹² Odjeća hiton (bogato drapirana donja haljina od tanje tkanine) i himation (plašt od deblje tkanine). Desno vire nožni prsti na postamentu trona koji stoji na bazi kipa. Novije oštećenje na prednjoj strani baze očito je nastalo pri suvremenoj manipulaciji. Po strukturi boji i patini makroskopski se čini da su kipovi izrađeni od neke vrste maloazijskog mramora.¹³ Fragmentarno očuvani posvetni natpis, koji je upisan unutar profilirane *tabulae ansatae*, dokazuje postojanje božičina svetišta u Senji.¹⁴ Za razliku od dosta primitivno oblikovane tabule, slova natpisa su veoma brižno uklesana (kapitala) s dubljim i pličim hastama. Vrijeme nastanka natpisa je oko sredine II. st.¹⁵ Gotovo pouzdano da se smije pretpostaviti da se natpis odnosi upravo na kulni objekt u kojem je stajao ovaj kip.

Kip B također prikazuje božicu u sjedećem stavu, ali za razliku od one kipa A ona ne sjedi na tronu nego na grbavoj hridini (Sl. 2).¹⁶ I ovaj kip je odlomljen po sredini (približno nešto više od pupka koji se nazire ispod hitona). Preko hitona je prebačen himation koji pokriva koljena bogatim naborima i pada na hridinu. Ispod tunike proviruju stopala. Najzanimljiviji dio kipa je upravo hridina koja je prikazana dosta realistično. Tome je prirodnom tronu poklonjena posebna pažnja. Naime, bočno se vide pejzažne neravnine i rupe iz kojih izlaze zvijeri i životinje. Figure su bolje očuvane na lijevoj strani (u

¹¹ M. J. VEERMASEEREN, 1977, 14-15.

¹² Usp. J. MEDINI, 1978/1993, T. II, desno.

¹³ Mnogo je vrsta mramora iz zapadnog dijela maloazijskog poluotoka koji su se u iskorištavali u rimsko doba. Njihovo razlikovanje je teško. O vrstama mramora u Rimu koji je kao državno središte zapravo bio tržište za mnoge kamenolome usp. M. MAISCHBURGER, 1997.

¹⁴ Natpis glasi: *M(atri) D(eum) Magnae Aug(ustae) Sa[crum] Verridia Psych[e] ... D(e) S(ua) P(ecunia) F(ecit)*. Ovaj natpis je poslužio J. Mediniju da poveže dedikanticu s Afrikom jer se, navodno, epitet *Augusta* uz *Magnu Mater* javlja samo u tome dijelu rimskog svijeta, a i ime Veridije povezivao s prokuratorom Afrike (*Verridius Bassus procurator provinciae Africae tractus Karthaginensis* – *CIL VIII 25943*) za razliku od I. DEGMEDŽIĆ, 1950-51, 252 te G. ALFÖLDY, 1969, 135 koji su upućivali na njezino sjevernoitalsko podrijetlo. I. DEGMEDIĆ, 1950-51, 254 je držala da drugi dio natpisa s desnom ansom tabule i krajem natpis (*D.S.P.F*) pripada drugom natpisu, ali već je J. MEDINI, 1978/1993, 4 oba fragmenta povezao u jednu cjelinu. Čini se da od natpisa nedostaju samo nekoliko slova. I. Degmedžić je otkrila i tragove hrama (jedna očuvana anta) koji je imao pronaos i naos s lijepim geometrijskim mozaikom. Usp. I. DEGMEDIĆ, 1950-1951, 257, sl. 5, 7; M. GLAVIČIĆ, 2013, 23-26, sl. 5-7.

¹⁵ Prema J. MEDINIJU, 1993, 6.

¹⁶ Kip je otkrio i objavio A. GLAVIČIĆ, 1967-1968, 22-24, sl. 7 s južne strane pretpostavljenog hrama *Magne Mater*. M. GLAVIČIĆ, 2013, 19-23, sl. 3,4.

Sl. 2. Kip boginje *Magna Matris* ("kip B"), Gradski muzej Senj
(foto: Miroslav Glavičić)

odnosu na božicu) nego na suprotnoj gdje su gotovo posve nestale. Nažalost, nije očuvan ni jedan božičin atribut koji bi pouzdano potvrdio njezin identitet. J. Medini je fragment pripisao varijanti nekog skulpturalnog tipa Kibele, ali ne postoji neka izravna analogija.¹⁷ Već sam u osvrtu na Medinijev članak upozorio na dosta slabo utemeljenu tezu o kipu Magne Mater, iako sam pretpostavio da bi hridina sa životinjama mogla ukazivati na generativnu snagu prirode, ali, s obzirom da takvih Kibelinih kipova nema, logičnije je pretpostaviti da se radi o nečem drugom.¹⁸ Ovom prigodom još jedanput sam dobro pogledao prirodu i životinje. Rezultat toga proučavanja je da najveća životinja koja se kompletno vidi iz profila sliči biku, ali ne znači da je riječ o domaćoj životinji. Naime, ova životinja pouzdano se kreće po hridini i brsti raslinje među kamenjem, što upućuje radije na neku krupnu divljač, možda na divljeg bika (*bos primigenius montanus*). Ispod bika je špilja ili rupa u hridini iz koje po Mediniju izlazi lav, a i sam pod njegovim utjecajem nisam drugačije razmišljao.¹⁹ Kad se vjerno rađeni prikaz hridine još temeljitije pogleda, tada valja zaključiti da ta životinja ni u kojem slučaju ne može biti lav. Izdužena i razmjerno uska njuška i krupna glava sa širokim čeonim dijelom više sliči medvjedu. K tomu lav je zvijer koja ne zalazi u špilje i ne lovi u brdima nego radije u nizini blizu vode. Na suprotnoj strani među stijenama vidi se glava divojarca ili neke slične visoke divljači, a ne domaćeg jarca. Sve prikazane životinje, dakle, koherentno pripadaju svijetu neke gore u kojoj borave divljač i zvijeri. Stoga otpada i ono malo dodirnih točaka (lav) s ikonografijom Magne Mater. Ni relativna blizina nalaza i dimenzije obaju kipova (navodno 30-ak metara) ne znači ništa za njihovu determinaciju. Dapače dva kulna kipa Magne Mater bila bi ikonografska tautologija.

Ima li onda ikakve mogućnosti atribuiranja kipa B? Pouzdanih analogija, nažalost, nema, ali možda činjenica što je božici tron hridina upućivali bi na neznatnu mogućnost atribucije ženske figure. Naime, nije mi poznato da ni na jednom prikazu Kibela (Magna Mater) sjedi na hridini u prirodnom ambijentu. To je uvijek tron ili četveropreg što vuku lavovi ili pak božica sjedi na leđima lava. Hridina zapravo upućuje prije svega na krajolik kao što je to slučaj s Antiohijskom Tihe koju je izradio Lizipov učenik Eutihid krajem IV. ili početkom III. st. Božica grada Antiohije sjedi udobno prekrivenih nogu na planini, pod kojom teče rijeka Oront (prikazana kao nagi mladić kako pliva). Tihe drži klasje i grožđe - simbole plodnosti, a na glavi joj je *corona muralis*

¹⁷ J. MEDINI, 1993, 5-7, sl. VII-IX..

¹⁸ N. CAMBI, 1993, 35-35. U toj tvrdnji pozvao sam se na djelo J. J. FERGUSONA, 1974, 14, 26.

¹⁹ N. CAMBI, 1993, 35-36.

slično kao kod Magne Mater.²⁰ Planina pak ima jasno uočljiv kvrgav oblik, ali nema životinja. Međutim, na jednom Hadrijanovu novcu na naličju se vidi Tihe Antiohije i, unatoč minijaturnosti prikaza, jasno se zapaža da su na obroncima planine životinje (zmija i druge).²¹ Životinje su zapravo ponudile potpuniji doživljaj karakteristika planine kao živog pejzaža. Stoga bi kip B radije prikazuje neku personifikaciju nego samu Magnu Mater (ako to ipak nije neki sinkretizam kako smo Medini i ja osobno ranije pretpostavljali). Dalje od pretpostavke, ne bi se smjelo ići, ali bilo bi ipak najlogičnije očekivati upravo božicu-personifikaciju samog grada Senije smještenog na podnožju Velebita, planine šumovite i puna divljači i zvijeri (vjerojatno južna strana nije bila toliko gola kao danas). Da je gornji dio tijela očuvan, po svoj prilici ne bilo problema s atribucijom.

U stilskom pogledu kipovi A i B su stilski dosta srodni. Izrađeni su, kako se čini, od iste vrste bijelog mramora žučkaste patine. Približno su istih dimenzija. Usporedba kipova može se najlakše provesti na najbolje očuvanim dijelovima, a to je draperija. Nedvojbena je umjetnička tendencija da se draperija prikaže što je moguće vjernije. Kod kipa A draperija je tvrđa i kanali su dublji. Kod kipa B draperija je plića i znatno mekša tako da se prirodnije preslaguje. Kod potonje draperija nema nakanu da dade tamno svijetle efekte nego blagu plastiku. I kod jedne i druge zapaža se upotreba svrdlanih kanala. Obje statue su izrađene na temelju istog modela sjedećeg kipa kakav je veoma često bio upotrjebljavan za božice i koji je tijekom vremena doživljavao tek manje tipološko-ikonografske izmjene. Tip je bio prikladan za kultne kipove i kao takav bio često upotrjebljavan. Ove kipovi unatoč tome što nemaju glave mogu se svrstati u skupinu koja je razmjerno bila znatno zastupljena u Dalmaciji. To kiparstvo odlikuju duboko svrdlani kanali koji u mramornom tkivu naznačuju svijetle tamne efekte, ali zato i mnogo tvrđu plastiku bez prijelaza i bogatih plastičkih pojedinosti. Takvi kipovi su glava božice s dijademom (nedostaje tijelo),²² stojeći kip Diane Lucifere (oba iz Aequma),²³ glava Atene iz Kaštel Lukšića,²⁴ glava Menade(?) iz Salone (u Gradskom muzeju u Trogiru).²⁵

²⁰ O Tihe Antiohije usp. T. DORN, 1960, 13, T. 2, 5, 16-17, 20-25. *Geschichte der antiken Bildhauerkunst* 2004, 17-19, 128-130, sl. 17-19. Također *Künstler Lexicon* 2007, 242-245, s.v. Eutyichides (M. Flashar). O tome kipu usp. Pauzaniya 6.2.6.

²¹ T. DORN, 1960, tab. 30, 5.

²² Usp. N. CAMBI, 2005, 123, sl. 180,181.

²³ Usp. N. CAMBI, 2005, 156-158, sl. 232.

²⁴ Usp. N. CAMBI, 2011, 97-107, sl. 1-5.

²⁵ Usp. N. CAMBI, 2005, 123, sl. 182, 183; M. GLAVIČIĆ, 2013, 43-50, sl. 1-6.

Sl. 3. Glava božice Dijane, Arheološki muzej u Zagrebu (foto Igor Krajcar)

Stilski, ali ne i radionički srodna je i manja glava iz Senja (Sl. 3), koja na sličan način ima obrađene pramenove kose s valovitim kanalima. Pronađena je prigodom iskopavanja na mjestu za koje se može pretpostaviti da je bilo u sastavu svetišta Magne Mater.²⁶ Te skulpture po svojoj prilici pripadaju maloazijskom importu koji se probio sve do Dalmacije. Slične glave pronadene su i u Viminaciji²⁷ i Sirmiju.²⁸ Ova senjska glava je zanimljiva po svojoj veoma nježnoj modelaciji lica i očiju koje imaju gotovo sjetan izraz. Glava je nedvojbeno pripada kipiću Dijane manjih dimenzija.²⁹ Prema dva očuvana natpisa jasno proistječe da je u Senji postojao hram Dijane,³⁰ što je logično jer je kult Dijane bio proširen u Dalmaciji. Na oba Dijanina natpisa javlja se atribut *Augusta* što pokazuje da je kult romaniziran i kao mnoga druga božanstva doveden u međusobni odnos sa carem,³¹ jednako kao i Magna Mater.

²⁶ N. CAMBI, 1993, 39-43, sl. 1-3.

²⁷ N. CAMBI, 1993, 42-43, sl.4.

²⁸ I. POPOVIĆ, 2008, 153-156, sl. 2 a-d.

²⁹ N. CAMBI 1993, 35 (visina 0, 18).

³⁰ M. GLAVIČIĆ, 2013, 50-52, sl. 7-8.

³¹ O kultu delmatskih lokalnih božanstava vidi nedavno N. CAMBI, 2013, 15-31. S obzirom da je riječ o kultu na području Liburnije, ne vjerujem da se radi o autohtonom božanstvu, nego rimskom.

Sl. 4. Mramorna kompozicija sa središnjim prikazom boga Libera, Gradski muzej Senj (foto: Miroslav Glavičić)

Četvrti kip prikazuje Libera kao mladića koji na prsima ima *nebris* (jareću kožu) (Sl. 4).³² Desnom rukom bog drži *nebris* tako da formira naramak poput lijevka u kojem su umetnuti plodovi, uglavnom voće među kojima se ističe veliki grozd. Kraj desnog ramena se vidi zakrivljeni pastirski štap (vjerojatno kratak). Posjećeno deblo poslužilo je kao oslonac za lijevu ruku koja je držala vrč iz kojega curi vino. Poznato je da je Liber udjelitelj toga pića. Na podnožju je lik pantere, standardni Liberov pratitelj. Uz desnu nogu je također posjećeno deblo stabla, a uz njega po svoj prilici (jer je jako oštećen) pas. Težište kipa je na desnoj nozi (sr. povišeni kuk), a lijeva noga je svijena u koljenu i malo ispružena (klasični kontrapost). Tijelo je spiralno svijeno, što daje izduženu eleganciju kipu, kakvu imaju praksiteljanski kipovi. Kiparska obrada je premekana, što smanjuje dojam elegancije, jednako kao i koljeno s potkoljenicom. Posebna tehnička pojedinost je rupa na mjestu vrata za ulaganje glave, što je običnije kod kipova careva ili drugih realnih likova. Međutim rupa nije služila, kao se često misli, da se glava mijenja nego naprosto zato da se naknadno montira kako ne bi pukla na vratu koji je najlomljiviji. Iako je kompozicija bila dosta složena i prostorno raširena, ona nije bila toliko osjetljiva jer je čvrsto povezana. Liberova statuarna kompozicija zajedno s dva natpisa³³ i jednim plitkim reljefom, dokaz važnosti ovoga kulta u Senji.³⁴ Nalaz arhitekture u Čopićevu naselju mogao bi biti arheološka potvrda postojanja njegova hrama.³⁵ Ikonografska varijanta Libera iz Senja pokazuje i pastirskim štapom univerzalni gospodarski karakter kulta koji po svoj prilici sadržava i stočarstvo.³⁶ Ovaj kip prema tehnici pripada kasnom I. ili II. st. Preciznija datacija nije, nažalost, moguća. Iako je kip od mramora, nije isključeno da je lokalni rad koji je sjedinio i neke karakteristike božanstva senijskog kulta, jer je Liber nudio mogućnosti za ikonografske inačice.

Omanji kip Serapisa koji je bio uzidan u jednu senjsku zgradu pokazuje ptolomejsko-egipatsko božanstvo u sjedećem stavu (Sl. 5).³⁷ Kip je bio visok najviše 0,80 m, ako se približno uračuna nedostajući dio. Donji dio kipa je zaogrnut u hlamidu, a gornji je bio nag. Skulptura je neznatne kvalitete, ali je važna zbog potvrde kulta koji je bio zabilježen i na postamentu toga kipa koji je

³² M. GLAVIČIĆ, 2013, 59-79, sl. 3.

³³ M. GLAVIČIĆ, 2013, 61-65, sl. 1-2.

³⁴ M. GLAVIČIĆ, 2013, 76, sl. 4.

³⁵ M. GLAVIČIĆ, 2013, 69-74.

³⁶ O Liberu usp. A. BRUHL, 1953; R. MERCKELBACH, 1988; E. SIMON, 1990, 126-134.

³⁷ M. GLAVIČIĆ, 2013, 81-88, sl. 1.

Sl. 2. Mramorni kipić s prikazom boga Serapisa, Gradski muzej Senj (foto: Miroslav Glavičić)

danas izgubljen.³⁸ Sve prije navedene skulpture padaju u usko vremensko razdoblje, u posljednju četvrtinu II. st. ili u početak III. st., što se podudara s vremenom snažnog razvitka Senje kao luke i postaje transporta i trgovine s unutrašnjošću.

Kipovi kao i iskopavanja potvrđuju da se u Senju nalazilo nekoliko antičkih građevina, očito kultne naravi koji zbog mjesta u tkivu današnjeg grada ne mogu biti istraženi do kraja. Grad je očito obilovao umjetničkim blagom znatne vrijednosti. Već su I. Degmedžić i J. Medini upozorili na činjenicu da je crkva posvećena Djevici Mariji sjela na ostatke hrama koji se s dobrim razlozima smije pripisati Kibeli (Magna Mater). Valjalo bi ispitati nije li već prije katedrale iz XII. st. postojala i neka ranija (ranokršćanska ili ranosrednjovjekovna) crkva. U svakom slučaju kršćanstvo je posve negiralo poganski kult i uništilo kipove što je bila uobičajena pojava.³⁹

³⁸ M. GLAVIČIĆ, 2013, 81 (natpis je izgubljen).

³⁹ Na to s pravom upozorava A. GLAVIČIĆ 1967-68. Rušenje se po svojoj prilici dogodilo već u drugoj polovici IV. st.

Literatura:

- G. ALFÖLDY, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg, 1969.
- H. BOWDEN, *Mystery cults in the Ancient World*, London, 2010.
- A. BRUHL, *Liber Pater. Origine et expansion du culte dionysiaque à Rome et dans le monde romain*, Paris, 1953.
- N. CAMBI, Bilješke uz kipove Kibeles (Magna Mater) iz Senja, *Senjski zbornik*, 20, 1993, 33-44.
- N. CAMBI, *Antika. Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, Zagreb, 2002.
- N. CAMBI, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split, 2005.
- N. CAMBI, Glava Atene/Minerve iz Kaštel Lukšića, *Kaštelanski zbornik*, 9, Kaštela, 2011, 97-107.
- N. CAMBI, Religija Silvana i Nimfa u rimskoj Dalmaciji, u *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 14. prosinca 2012. u Unešiću, Split, 2013, 15-31.
- I. DEGMEDŽIĆ, Arheološka istraživanja u Senju, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII, Split, 1950-51, 251-262.
- T. DORN, *Tyche von Antiochia*, Berlin, 1960.
- J. J. FERGUSON, *The Religions of the Roman Empire*, London, 1974. (sec. ed.)
Geschichte der antiken Bildhauerkunst III, Hellenistische Plastik, Mainz, 2004.
- A. GLAVIČIĆ, Arheološki nalazi iz Senja i okolice (II), *Senjski zbornik*, III, Senj, 1967-1968, 5-45.
- M. GLAVIČIĆ, *Kultovi antičke Senije*, Zadar, 2013.
- Künstler Lexicon der Antike* (ed. R. Vollkommer), Hamburg, 2007.
- M. MAISCHBURGER, *Marmor in Rom, Alieferung, Lager- und Werkplätze in der Kaiserzeit*, "Palilia" 1, Wiesbaden, 1997.
- J. MEDINI, Le culte de Cybèle dans la Liburnie antique, *Hommages a Maarten J. Vermasseren*. Recueil d' etudes par les auteurs e la Serie Etudes preliminaires aux religions orientales dans l' Empire romains a Maarten J. Vermasseren a l' occasion de son soixantieme aniversaires le 7 Avril 1978 edite par Margre de Boer et T.A. Edridge, vol. II, Leiden, 1978, 732-756.
- J. MEDINI, Kult Kibeles u antičkoj Liburniji, *Senjski zbornik*, 20, Senj, 1993, 1-17.
- R. MERCKELBACH, *Die Hirten des Dionysios*, Stuttgart, 1988.
- I. POPOVIĆ, Marble Sculptures from the Palace in Sirmium, *Starinar*, LVI, Beograd, 2006, 153-166.
- P. SCHOLLMAYER, *La scultura romana*, Roma, 2009. (prijevod s njemačkog)
- E. SIMON, *Die Götter der Römer*, München, 1990.
- M. J. VERMASEREN, *Cybele and Attis*, London, 1977.
- J. J. WILKES, *Dalmatia*, London, 1969.

CULT SCULPTURES FROM SENJ

Summary

The City of Senj, Croatian culture and science is immeasurable lost with the death of Ante Glavičić. This work is an expression of thanks for what he did for the city, the region and Senj Museum over many decades of persevering work.

Several of Senj's sculptures have great artistic value, along with the preserved inscriptions, they are also evidence of the distribution of religions and cults. Especially important are also the high quality heavily damaged marble statues of Magna Mater and one other goddess or personification which does not sit (like Magna Mater) on a throne but on a rock on which appear wild game and beasts (wild ox, bear and chamois). Therefore the sculpture probably does not depict Magna Mater. Here it is an assumption that it is the personification of the city of Senj which is surrounded by mountains and the sea. The find of the two sculptures close to one another means that it concerns sculptures from one shrine and that they are mutually compatible and complement each other. The marble head with a characteristic hair style is probably Diana, a cult which is attested to with two inscriptions. The epithet *Diana Augusta* which appears on both inscriptions indicates to the already Romanised emperor period meaning of the cult which has no direct connection with the Liburnian indigene religion. The headless character of Liber is also an iconic sculpture which is not so artistically valuable as the previous, but it is iconographical interesting because it is closer to local rather than classical Dionysian images. The cult of wine and enjoyment of wine is only indicated with the vine which winds around the tree, whilst the abundant fruit indicate to the general symbolism of fertility which is also very close to Liber. The sculpture of a seated Serapis is of very poor quality, but it is an indicator of the presence of a Hellenistic-Egyptian cult, and also probably of the bad financial status of those who worshipped it, because such a sculpture would have cost much less.

Keywords: Senj, Ante Glavičić, cult sculptures, Magna Mater, Diana, Liber, Serapis